

Duinoverstuiving op Schouwen

FRANS BEEKMAN

De duinkust in Nederland zoals we die nu kennen is ontstaan sinds de 9de eeuw. De lage beboste strandwallen werden bedekt met hoge stuivende duinen. Die Jonge Duinen verplaatsten zich landinwaarts en bedekten het cultuurland en zelfs dorpen die daar lagen. Dit gebeurde ook op Schouwen. In Zeeland is dus niet alleen land verloren gegaan door de zee, zoals bij Reimerswaal en Valkenisse, maar óók door het duinzand dat naar binnen waaide. Dit artikel gaat in op twee plekken in de Schouwse duinen. Wat is er gevonden? Hoe kunnen schriftelijke bronnen uit het archief aanvullende informatie geven en hoe kan het moment van overstuiven bepaald worden?

Als we de plaats van de duinen bij de bekende vuurtoren van Haamstede, op een kaart uit 1655 opzoeken vinden we een dorp met kapel. Er staat echter bij geschreven: "Onser Vrouwen op Zee is oversant met Bergen". Zo'n drama uit het verleden kan ons nu informatie over de geschiedenis leveren. Onder de duinen bevindt zich een bodemarchief van resten uit de tijd van vóór de overstuiving. Dat archief bestaat uit met zand opgevulde greppels, akkertjes, wallen, wegen, hier en daar grondsporen en puin van gebouwen. Zo is de fundering van bovenbeschreven kapel van Onze Lieve Vrouwe op Zee in 1907 in een uitgestoven vallei vlak achter de zeereep te zien geweest.

Eerst werd het cultuurland overstoven, maar eeuwen later ontstonden, door hernieuwde verstuiving, diepe valleien. Daar kan dan het bodemarchief aan de oppervlakte komen en bestudeerd worden. De wind doet in dit geval opgravingswerk. Op dat moment moet het bodemarchief ook verzameld worden. Dat is een soort noodopgraving, want de uitstuiving gaat door en de cultuurlaag kan doorgestoven raken en zo verloren gaan.

Konijnencircus

In de Verklikkerduinen bij Nieuw-Haamstede ligt het Konijnencircus. Deze plaats heeft haar naam te danken aan de opvallend grote hoeveelheid konijnen die 's-avonds in de vallei bijeenkomt sinds deze grote vallei bij het Duinhoefpad in 1980 is opgekap. Dat is door studenten gedaan om planten als parnassia weer een kans te geven. In het begin van deze eeuw was deze plaats ook open. Het waren kale stuifduinen waar, afgezien van konijnenjagers, vrijwel niemand kwam.

In de jaren '30 zijn deze duinen met rijshouten schermen en helm vastgelegd en raakten ze dicht begroeid. Daarmee verdwenen de planten van grazige vochtige valleien, die we nu weer terug willen krijgen. Het bodemarchief van de vallei kan echter niet meer terugkeren; dat is verdwenen. Voor de historie van deze plaats hebben we ons moeten richten op archiefmateriaal. Wat kunnen we nog leren over deze plek?

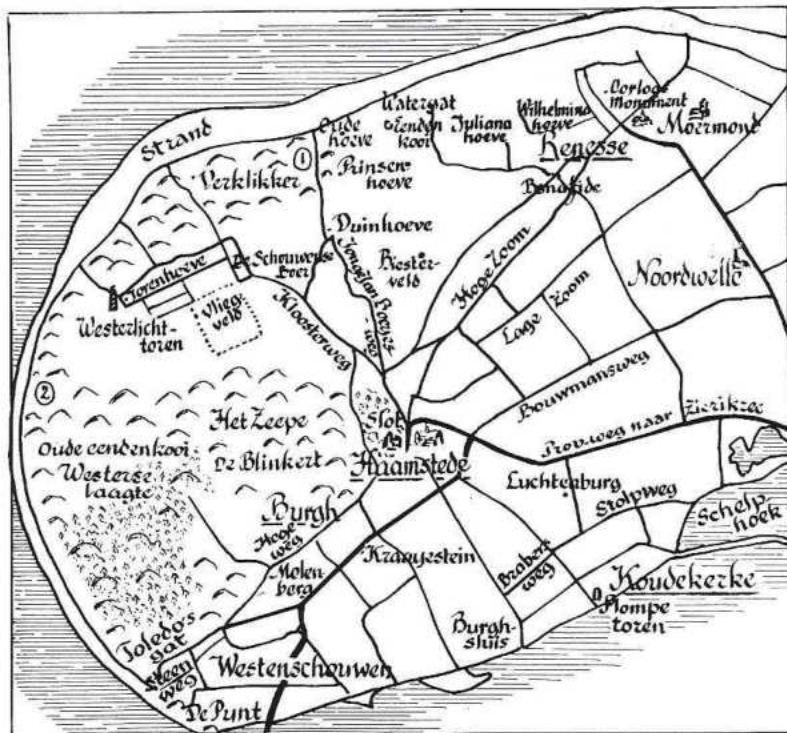
De historische zoektocht startten we in 1933 en 1934 Toen zijn er foto's gemaakt, waarop te zien is dat langzamerhand het oude cultuurland aan de oppervlakte komt. Dit uitstuiven ging door tot vlak boven het grondwater, want daar is het zand te nat om weg te waaien. Duidelijk zijn op de foto uit 1934 met zand opgevulde greppels te zien met ertussen het humeuze zand van de akkertjes.

Eén van de mensen die er destijds rondliep, Jan Joost ter Pelkwijk, schreef in het tijdschrift *Amoeba* van de NJN (Nederlandse Jeugdbond voor Natuurstudie): "Nergens vind je, in Nederland, zulke stuifduinen en de kale uitgestoven pannen zijn merkwaardige plekken. Vroeger was 't land vlak en dikwijls sterk in cultuur gebracht. De verdeling in akkers is soms fossiel onder 't stuifzand bewaard gebleven en overal vind je scherven". Die scherven zijn, voor zover bekend, niet verzameld en ook de onderwijzer-oudheidkundige J.A. Hubregtse (1878-1940) die veel speurde in de duinen had van deze plek geen vondsten in zijn verzameling. Tussen 1953 en 1960 is hier overigens wel naar munten gezocht, door Jan Simons uit Haamstede. In het Konijnencircus vond hij tien muntjes. De oudste is een munt van Vlaanderen (1322-1346). De jongste twee munten zijn een dubbele oord van Luik (1612-1650) en een oord van Brabant (1693). We lijken dus weinig over deze plaats te kunnen zeggen aan de hand van vondsten, maar zien wel in het landschap het vroegere bodemgebruik terug.

Behalve het bodemarchief hebben we gelukkig ook nog schriftelijke bronnen om wat exacter het vroegere bodemgebruik en de rol van verstuivingen te bepalen. De schriftelijke bron voor het Konijnencircus is het veldboek van de Westeren Ban. Veldboeken zijn een soort grondregisters voor de belasting. Er staat in van wie de grond was en de oppervlakte, plus een aantal bijzonderheden. Onze plek blijkt te liggen in het 7de bevang "daer Huyge de Geest in plach te woenen" en is groot 43 gemet, 70 roede (18 ha). Het veldboek van 1610 vertelt dat er vooral per-

In de stuivende Verklikkerduinen op Schouwen komt het cultuurland (weer) aan de oppervlakte, ca. 1933 (foto: Piet Ochtman).

De Kop van Schouwen met het Konijnencircus (1) en 't Akkertje (2).

celen haaijan liggen, zo heetten de duinakkertjes toen, die ook een aantal jaren als weiland dienden. Ook het veldboek van 1642 geeft deze informatie. De duinboeren Vincent Bolle en later Samuel Bolle hadden er land. In de marge van de bladzijde van dit veldboek is in 1663 bijgeschreven "nu onbehuist ende onbewoont" en we begrijpen wel hoe dat komt! Het zand overstoot het land en dat veranderde in een soort hobbelig duingrasland, waar nog wel koeien en schapen konden grazen. Het laatste veldboek met informatie, van 1783, maakt melding van de percelen of 'stukken' in het 7de bevang dat die "sederd den Jare 1667 geheel onder het zand gewaaid en dus verloren zijn". Ook is dan sprake van een "overgestove weg" en de eigenaar blijkt Michiel Blom te zijn. Dat is interessant, want in de rekeningen van de helmpoting uit 1721 en 1733 is sprake van "Machiels Blom's dijnne". Wellicht was deze Machiel de grootvader van Michiel uit 1783. Nog in 1774 heten de duinen hier "Blom's Duijne". De familienaam bleef daarna nog twee eeuwen gekoppeld aan de duinboerderijen hier. Tenslotte kunnen we gebruik maken van historische

kaarten. Op de kaart van Hattinga uit 1752 ligt de binnenrand van de kustduinen op de plaats van het Konijnencircus. De conclusie die daaruit te trekken is, is dat deze plek dus tussen 1650 en 1700 onder het zand gewaaid is en dat ze aanvankelijk nog gebruikt is als weidegrond. Tussen 1700 en 1750 kwamen er hoge duinen over het land van Blom heen. Tussen de overstuiving van de akkers en de zichtbaar opgeschoven binnenduinen zit dus wel 50 jaar. Dit beeld kon ontstaan door de combinatie van informatie uit de veldboeken en van de gevonden munten.

't Akkertje

In het gebied 't Akkertje zijn wel veel scherven gevonden en gearcheveerd. Dit is een plaats in de Domaniale duinen ten westen van Haamstede. Dat is recent gebeurd, want door natuurontwikkeling in oorspronkelijk vastgelegd gebied is het uitstuiwen veel later begonnen. In de Domaniale duinen ten westen van Haamstede begon Staatsbosbeheer in 1922 met de dennenbeplanting. De duinen mochten niet meer stuiven, het dennenhout was goed bruikbaar in de mijnen en Staatsbosbeheer gaf vele mensen werk. Dit bebossen van de stuivende duinen ging door tot 1941. Het stopte op last van de Duitse bezetters die voor hun bunkers een vrij schootsveld wilden houden.

Tot ongeveer 1980 werden de Meeuwenduinen ten noorden van het dennenbos nog met helm beplant, daarna werd gekozen voor natuurontwikkeling en mochten deze duinen weer vrij stuiven. Eind 1986 werden in een laagte in de Meeuwenduinen vlak achter de zeereep greppels zichtbaar, net als op de foto in de Verkliekerduinen van een halve eeuw daarvoor. Waakzaamheid was geboden en regelmatig werd de plek bezocht. In 1992 werd de naam 't Akkertje in het veld gekozen. Uit hoogtecijfers blijkt dat deze stuifvlakte zich na 1980 verdiepte met ongeveer 25 cm per jaar. De greppels die zichtbaar werden, liepen noord-zuid en waren ongeveer 90 cm breed. De akkertjes ('meetjes' in het Zeeuws) ertussen waren ongeveer 8 à 9 meter breed. Tussen 1986 en 1992 verlaagde het oppervlak verder. De talrijke scherven zakten omlaag en vormden een 'keienvloertje'. Deze waarnemingen werden het begin van een groter onderzoek. Er werd een onderzoek opgezet om alle stuifvalleien af te zoeken. Daar was toestemming van Staatsbosbeheer en Natuurmonumenten voor nodig. Tevens was er contact met de provinciaal archeoloog van Zeeland.

Dankzij de droge winters tussen 1992 en 1994 en de wind werd dit onderzoek een succes. In totaal werden 12.000 scherven op 10 verschillende plekken verzameld. Later kwamen daar nog 8.000 scherven uit de verzameling Hubregtse van andere locaties bij. Die scherven waren ooit met mest en huisvuil op de akkertjes terecht gekomen en door het ploegen in kleine stukken gebroken. De 20.000 scherven zijn uitgezocht op vele 'schervenavonden' van de AWN (Archeologische Werkgemeenschap voor Nederland) in Den Haag. De samenstelling van het aardewerk in de verschillende valleien was steeds anders. Met de datering van de scherven had je het moment van overstuiving te pakken.

Uit een (schriftelijke) bron is bekend dat in 1300 de duinen al tot Haamstede lagen.

Hieronder een kort overzicht van de resultaten van 't Akkertje. Uit de prehistorie zijn 15 scherven gevonden, uit de IJzertijd, evenals een transversale pijl-

NJN-excursie in 1934 op Schouwen waar nu het Konijnencircus ligt (foto: R. ten Kate).

Vindplaats 't Akkertje in 1987. Te zien is het oude cultuurlandschap met greppels (foto: Frans Beekman).

Schoolmeester J.A. Hubregtse in de stuiven-de duinen, 1925 (foto: J. Hudig).

Stuifduinen-reservaat Schouwen, 1965 (foto: J. van den Berge).

punt van vuursteen en een vuurstenen afslag. Uit de Middeleeuwen raapten we 3218 scherven op. De scherven uit de tijd na 1300 werden eruit gelicht. Voor de datering van 't Akkertje bleven zo 2574 scherven over. Tweederde van de scherven bestond uit import-aardewerk. Er was een hoog percentage "Paffrath"-aardewerk. Dit deed de provinciaal archeoloog, dr. Robert van Heeringen, tot een datering midden 12de eeuw, van 1150 tot 1175, besluiten.

Leuk was de vondst van een (halve) Engelse penny van zilver, geslagen tussen 1038 en 1040 tijdens de regering van Harald I. Voor deze oudere tijd in de Middeleeuwen waren dus alleen archeologische vondsten beschikbaar, geen veldboeken of oude kaarten.

Samenwerking

Het leukste van dit onderzoek was nog wel het enthousiasme van de Hagenaars die genoten van de rustige en woeste stuifduinen op Schouwen. Hun onvermoeibare voorzitter dr. Bert van der Valk, geoloog van beroep, legde aan de hand van profielen in de duinwand de ontwikkeling van het gebied uit. Opvallend was dat in het begin van het veldonderzoek veel onduidelijk was en juist door het ter plekke praten over ouderdom van scherven, duinvorming, grondsporen en archiefstukken, langzamerhand het beeld van de duinoverstuiving duidelijk werd.

Het kijken naar het verleden in de uitgestoven valleien kan slechts af en toe na een periode van droogte en veel wind. Het dan samenbrengen van kenners op het gebied van geologie, geomorfologie, archeologie en historische geografie leidt tot nieuwe inzichten. Hier werd vooral de veelzijdige werkwijze toegelicht aan de hand van twee vindplaatsen. De gevolgen van de duinoverstuiving konden gevolgd en gedateerd worden. Het begin van de duinvorming in de 9de/10de eeuw is nog niet duidelijk. Dat zou weer een nieuw onderzoek moeten zijn.

drs. F. Beekman is de duinconsulent voor Schouwen en leraar aardrijkskunde. Hij bereidt een proefschrift voor over het hier gepresenteerde onderzoek.

Dit artikel is in een iets andere vorm reeds verschenen in *Fibula*, 38(2), pagina 4-6.

Literatuur

L.van der Valk, F.Beekman en R.M.van Heeringen, Stuivend zand over boerenland. Geologie, archeologie en historische geografie van het duingebied op Schouwen in de provincie Zeeland. In: *Dynamisch landschap; Archeologie en geologie van het Nederlandse kustgebied*, Assen 1997. p.131-152.